

Szvatopluk.

Nagy-Moráviának 870-től 894-ig *Szvatopluk* volt a fejedelme, lakóinak többsége pedig szlávnyelvű volt. A legtöbb bizonyíték a mellett szól, hogy ennek a morvaszláv nyelvnek közvetlen folytatói a mai morvaszláv nyelvjárások, valamint a mai tót nyelv. Közvetlen adat arra, hogy e morvaszlávok fejedelmük nevét milyen hangalakban mondták, nincsen, mert IX. vagy X. századi morvaszláv nyelvű emlék nem maradt reánk. Vannak azonban közvetett adataink, a melyek azt bizonyítják, hogy az egykorú morvaszláv név **Svętoplĕk* volt. E közvetett adatok az orosz szerkesztésű egyházi szláv *Vita sancti Methodii, Vita sancti Cyrilli* (I. JAGÍC, Zur Entstehungsg. 3 13, 51; MIKLOSICH, Vita s. Methodii) legendákban, valamint az ú. n. NESTOR-krónikában vannak. Ezekben a név *Сѡѡтоплѣкъ, Сѡѡтоплѣкъ*. Ez orosz nyelvi alakból, valamint a cseh és a tót nyelv hangtörténeti adataiból kétségtelenül következik, hogy a IX. századi morvaszlávban a név **Svętoplĕk* volt.

A morvaszlávoknál a név később is előfordul. Így éppen a szóbanforgó **Svętoplĕk*nek is az egyik fia apja nevét viseli. A XI., XII. sz.-ban a morva fejedelmek közt többen is vannak, a kiknek **Svętoplĕk* a nevük, persze kissé változott alakban, mert közben a morvaszláv nyelv egyes hangjai bizonyos változásokon mentek keresztül.

A IX—XII. sz.-ban más szláv népeknél is használatos volt e személynév. Nem egy orosz (vö. NESTOR-krónika: *Сѡѡтоплѣкъ*), szlovén (vö. ZAHN, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark; JAKSCH, Monumenta hist. ducatus Carinthiae) és lengyel-poláb (vö. lengy. *Świętopelk*, polábra vö. lat. *Swantopelcus*) fejedelem vagy előkelő ember viselte ekkor e nevet.

Mindezek alapján pedig nagy valószínűséggel állítható, hogy e személynév használatban lehetett már az ősszláv nyelvben is, mikor is hangalakja **Svętoplĕk* volt. Ezt a régi, közös szláv nyelvi használatot más körülmény is valószínűvé teszi. A **Svętoplĕk* név ugyanis összetett szó; előtagja a szláv *svęto* 'heilig' szó (vö. ó-egyh. szl. *svęto* 'heilig', litv. *szveñtas* ua., por. *swięts* ua., gót *hunsl* 'opfer'; lásd FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I, 1380, gót *svinths* 'stark, kräftig'), az utótag pedig **pĕlk* 'haufe, menge, kriegsschar' (vö. ó-or. *pĕlk* = *pĕlk* 'das heer, die truppen; kriegslager; heereszug'; or. *pĕlk* 'das regiment; die schar, der haufen' | bolg. *pĕlk* 'regiment' | szerb-horv. *pĕk* 'homines, leute' | cseh *pluk* 'regiment'; (elav.) 'der haufe'; a csehből tót *pluk* 'ezred', az oroszból szlov. *potk* 'ezred', I. MIKL. Denkschr. X, 300, XIV, 57). — Ez a **pĕlk* szó germán jövevény s egy germ. **fulk-* (vö. ném. *volk* 'nép') átvétele. A mint már most a germ. *fulc* ~ *folk* (volk) több személynév utótagjaként előfordul (vö. germ. *Snelfolc*, *Sigifolc*, *Hrodfolc*, *Ratfolc*, *Herifolch*, *Heidfolc*, I. FÖRSTEMANN, Altd. Namenb., 547), azonképen a szláv **pĕlk* is (vö. **Svętoplĕk*-on kívül or. *Jaropĕlk*; **pĕlk* és szláv *jarz* 'herb, streng' I. BERN. EtWb. I, 448).

Az ősszláv alak tehát **Svętoplĕk*, a IX. századi morvaszláv alak pedig **Svętoplĕk* volt. E morvaszláv alakban az *ę* = uaso-orális magánhangzó, olyan orrszájhangzó, a milyen a mai francia *in* = *ę*; a *pĕk* szóban levő *ĕ* pedig *l* sonans (szótagalkotó).

*Szvatopluk*nak ezen sajátkorabeli **Svętoplĕk* nevét az egykorú, illetőleg közel egykorú görög kútfók Σφειδοπλόκος-nak (I. CONST.

PORPHYR. MHK. 113, 126, 129, 130), Σφεντόπληκτος-nak (I. JAGÍC, Zur Entst.² 20) írják. A két alakban az *ε* orrszájhangzó *sv*-nel, míg az *l* sonans *λο*- és *λη*-vel van visszaadva. E jelölések közül a *λο*-, *λη*-ről ki tudjuk mutatni, hogy görög írók a szláv (szerb-horvát) *l*, *r* sonansokat *λο*, *ρο*, *λω*, *ρω*, *λου*, *ρουν* stb.-nek irták (vö. pl. a szerb-horv. *hrvát*: CONST. PORPHYR. Χροβάτοι, Χροβάτοι, szerb-horv. *Häm*, ó-szerb *Chlm*, Halom földjei: CONST. PORPHYR. χαλοῦμοι stb.), de e jelöléseknek szláv hangtörténeti szempontból alig van fontossága.

Az egykorú vagy közel egykorú latin emlékekben **Svętoplĕk* neve a következőképen fordul elő:

1. *Zentobolchus*, vö. Annales Fuld. MHK. 318: „... Bawarii Zentobolchum puerum, filium antiqui ducis *Zentobolchi* . . . de ergastulo civitatis eripuerunt“; uo. „Anno DCCCXCVIII. inter Moymirum ac *Zentobolchum* discordia exorta est“. Erről a *Zentobolchus* alakról az a nézetem, hogy a IX. századi morvaszláv **Svętoplĕk* alakból való német(frank)földi latinítás. — Hasonló latinítások német (osztrák) nyelvterületen a ZAHN (i. mű) és JAKSCH (i. mű) által között stajerországi és karinthiai oklevelekben *Zuentipolchus*, *Zuentibolch* nevek, a melyek IX—XI. századi szlovén (délszláv) előkelő urak nevei is.

2. *Zwentibaldus*, vö. Annal. Fuld. MHK. 316: „*Zwentibaldus* dux Maravorum diem ultimum clausit inefeciter“. Írásváltozatok: uo. „propter insidias *zuentibaldi* . . . *Zventibaldi*“; THEOTMAR salzburgi érsek lev. MHK. 325: „Antecessor vester *Zuentibaldo* duce impetrante, Wichingum consecravit episcopum“. Alakváltozat: REGINO MHK. 322: „*Zuendibold* rex Marahensium Sclavorum diem clausit extremum“ (a bécsi codexben a név: *Zuendibolch*). Erről a *Zwentibaldus* ~ *Zuendibold* névről az a nézetem, hogy az egykorú morvaszláv **Svętoplĕk* alaknak német népetymológiával keletkezett alakja. A VIII., IX., X. századi németben ugyanis rendkívül sok az olyan személynév, a melynek utótagja *-bald* ~ *-bold*, latinositva *-baldus* ~ *-boldus* (vö. FÜRSTEMANN, Alt. Namenbuch I,² 233, 1376: *Fridubald*, *Suanabald*, *Suanabold* stb. stb.; lásd még MEYER-LÜBKE, Romanische Namenstudien I, 18, 81). Ez a *-bald* ~ *bold* germán szó, vö. gót *balþs* ‚audax, fidens, fortis‘ (esetleg vö. gót *valþus* ‚macht‘ szót is).

Az a kérdés már most, hogyan nevezik Nagy-Morávia fejedelmét a magyar krónikák. Krónikáinkban erre nézve ezt találjuk:

1. *Zuataplug*, vö. KÉZAI, MHK. 484: „Tradunt quidam, quod Hungari Morot non *Zuataplug* in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem . . .“; uo. 485: „Tandemque *Zuataplug* interempto . . . castrum, in quo erant milites *Zuataplug* recollecti . . .“

2. *Zuatapolug* vö. KÉZAI, MHK. 484: „Surrexit tandem *Zuatapolug* filius Morot . . . Hungari ipsum *Zuatapolug* cum tota militia peremerunt“ || Képes Krón. I. MHK. 498: „Surrexit quidam princeps *Zuatapolug* nomine, Moroti filius . . . Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non *Zuatapolug* . . . reperissent principantem . . . ipsum *Zuatapolug* cum tota militia peremerunt“ | uo. 501: „... ad ducem vocatum *Zuatapolug* . . . Hec audiens *Zuatapolug* gavisus est“ | uo. 503: „Eoque Arpad *Zuatapolug* debellato et occiso castra fixit in monte Noë prope Albam“. (FLORIANUS, Font. IV, 24, idéz *Zuatapollug* alakot is.)

3. *Zat(h)apolug* ~ *Zathopolug*, vö. Pozsonyi Krón. ed. FLOR. 22. §: „princeps *Zathapolug*“; uo. 26. §: „ad ducem vocatum *Zatapolug* . . . *Zatapolug* gavisus est . . . mortuo *Zathopolug*“.

4. *Suetibolug*, vö. Dubn. Krón. ed. FLOR. 20. §: „princeps *Suetibolug* Morothi filius“; uo. 28. §: „ad ducem vocatum *Suetibolug* . . . Hec audiens *Suetibolug* gauisus est“; uo. 30. §: „Eoque Arpad *Suetibolug* . . . debellato et occiso castra fixit“. A MHK. 498 szerint az eredetiben *Sueti Bolug* van írva.

5. *Zentepolug*, vö. Dubn. Krón. SAMBUCUS C., I. FLOR. III, 30: *Zentepolug*; uo. III, 28: *Scentepolug*.

6. A MHK. 498 szerint MUGLEN H.-nél: *Svente pollusch*, a Pozsonyi Krón.-ban pedig *Zachopolus* van.

Említettem, hogy *Szvatopluk* IX. századi morvaszláv neve **Szvetopluk* volt. Ezen alakhoz a legközelebb állónak a *Zentepolug* ~ *Scentepolug* látszik, a melyet *Széntépolug*nak olvasok. A **Szvetonak* megfeleleine egy magy. **Szénto-*, s ebből **Szénté-*, hiszen a magy. *szent* 'heilig' éppen a szláv köznévi *svęto* 'heilig' átvétele. Aztán a nevet támogatni látszik egy olyan körülmény is, a melyre pár szóval ki kell térnem. Az 1074-ben vívott mogyoródi csatában (I. PAULER, A m. nemz. tört. I,² 127) ugyanis SALAMON oldalán *Szvatopluk* cseh-morva herceg is harczolt, a ki GÉZA és LÁSZLÓ hercegek fogságába került. Ezt a *Szvatopluk* herceget krónikáink kétszer *Széntépolug*nak, egyszer pedig *Szvetépolug*nak nevezik (Vö. Képes Krón. ed. FLOR., Fontes II, 185: „Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monorod. Marchart uero dux teutonicorum, et *Sentepolug* dux Bohemorum capti sunt“ | Dubn. Krón. ed. FLOR. Fontes III, 87: „... Marchart . . . et *Suetepolug* dux sclauorum capti sunt“. Ugyanitt jegyzetben változatként közölve: *Zentepolug*, a SAMBUCUS C.-ból?) A *Széntépolug* alakot már most úgy lehetne felfogni, hogy a IX—X. század határán átvett magy. *Széntépolug* a magyar nyelvben még a XI. és XII. században is élő és használt tulajdonnévi alak volt. Más *Szvatopluk* nevű cseh-morva hercegekkel is érintkezett a XII. század folyamán is a magyarság. A cseh COSMASBAN, illetőleg műve folytatónál olvassuk, hogy 1108-ban Kálmán királyunk egy *Szvatopluk* nevű morva-cseh herceggel hadakozott (I. PAULER, A magy. nemz. tört. I,² 214). II. Vladiszláv cseh király *Szvatopluk* nevű fia pedig, a ki 1169-ben Magyarországra menekült, 1164-ben II. Géza leányát, III. István királyunk leánytestvérét vette nőül (I. PAULER, i. m. I,² 301). A magyar *Széntépolug* név folytonosságára, megszakítás nélküli használatára tehát a külső feltételek megvolnának.

A *Széntépolug*ra vonatkozó mindezen feltevéseket el kell azonban ejtenünk s egyelőre azt mondjuk, hogy ez alakot nem tudjuk megmagyarázni. El kell ejtenünk azért, mert ha szabályos is egy IX—X. század határán használt morvaszláv **Szvetopluk*-ból a magy. **Szénté-*előtag, legkevésbé sem szabályos a *-pluk*-nak megfelelő *-polug* utótag. Egy szláv *l* sonansból ugyanis a magyarban vagy *-ul* > *-ol* vagy pedig *-ol* > *-al* lett. Ezt a magy. *dolg-* < ó-magy. *dulg-* < szláv *dlg*, valamint a magy. *holm* < ó-magy. *holm* < szláv *chlm*, hogy csak a legjellemzőbb példákat említsem, kétségtelenül bizonyítja. A IX., X. századi morvaszláv **Szvetopluk*-ból a magyarban először **Széntopulk* > **Széntépulk* lett volna, később **Széntépolk*, végül a XIV., XV. század folyamán **Széntépolok* > **Széntépolog* (vö. MELICH, MNy. XII, 258; a *k* > *g*-re vö. *szünyog* > *bolg*.-tör. *synyk*). Ilyen alakváltozatok azonban a magyar krónikákban nincsenek.

Ha azonban a *Széntépolug* alakot nem tudjuk is megmagyarázni, kifogástalanul meg tudjuk magyarázni krónikáink többi alakjait,

tehát a *Zuataplug*, *Zuatapolug*, *Zatopolug*, *Zatapolug*, *Sueti Bolug*, *Suetepolug* változatokat.

A helyes magyarázathoz ismernünk kell a következőket:

Emítettem, hogy a *Svatoptluk* név a IX., X. század határán a morvaszlávban s így a tótban is **Svętoplk* hangalakban volt meg. Ez volt a név alakja az e korbeli cseh nyelvben is. Itt ugyanis az ősszláv *ę* orrszájhangzó még orrszájhangzó volt, a mint azt a 908—935-ig élt cseh Szent Venczel lat. *Venceslaus* neve bizonyítja, a mely egy ó-cseh **Vęcestlav* mása (vö. GEBAUER, Hist. ml. I, 44; mai cseh *Václav*). Az ó-cseh, ó-tót **Svętoplk* a X. század folyamán változáson ment keresztül, az *ę* elvesztette nasalisatióját s a csehben *a*-vá, a tótban pedig olyan hanggá lett, a mely a mai *ä*-hez vezetett. A X—XI. század folyamán tehát a név a csehben *Svatoptlk* s ez a cseh COSMAS történetírónál, a ki 1125-ben halt meg, elő is fordul (vö. a *Fontes Rerum Bohemicarum*-ban megjelent kiadásban a *Zuatoptlk* írott alakot). A tótban ugyanekkor a név alakja **Svätöplk* lehetett. Az *l* sonans a tót köznevekben s így a tulajdonnevekben is a X. század óta változatlanul *l* és *l̄*. A tótban a X—XII. századi tót **dlǵy* 'hosszú', **dlǵ* 'adósság', **Chlm* (hegy neve Túrócz m.-ben, l. LIPSZKY, Rep.), *glboký* 'mély', *stlp* 'oszlop', ma is *l* sonanssal hangzik, tehát *dlhý*, *dlh*, *Chlm*, *hlboký*, *stlp* (l. PASTRNEK, SBWA. CXV, 285). Így van ez a mai morvaszláv nyelvjárások egy jó részében is (l. BARTOŠ, Dial. mor. I, 6, 35, 60 stb). Nem így a csehben és a cseh nyelvjárásokban. Itt az *l* sonans a XII. századtól kezdve sok szóban először *il* \sim *li*, *el*, *ul*, *lu*-nak hangzik, végre a *lu* győzedelmeskedik és a többit elnyomva egyedül uralkodóvá lesz. Az ó-cseh *Chlmec* hn., *Dlgomil* szn. COSMASNÁL *Hlymec*, *Dlygomil*, később *Hlumec*, *Długomil*. Ugyanígy fejlődés van az ó-cseh **dlǵy* \rightarrow mai cseh *dluhý* 'hosszú', **dlǵ* \rightarrow *dluh* 'adósság', **glboký* \rightarrow *hluboký* 'mély' (másképp: GEBAUER, Slovň. staroč., BERN., EtWb. I, 307), **stlp* \rightarrow *sloup* 'oszlop' stb. szavakban. Az ó-cseh *Svatoptlk* név is a XII. század folyamán *Svatoptlk* és *Svatoptluk* alakúvá változik, míg azután a XII. század vége felé s még inkább a XIII. század folyamán a két alak közül *Svätöptluk* lesz az egyedül járatos (l. GEBAUER, Hist. ml. j. I, 291—296). Ha már most volnának tót vagy morvaszláv nyelvemlékeink, krónikáink a X—XIV. századi időkbeli, a melyekben *Svatoptluk* morva fejedelemről is szó volna, akkor ez emlékekben a morvaszláv vagy tót név csakis *l* sonanssal *Svatoptlk* és *Svätöplk* hangalakú lehetne.

A hosszú fejtegetésből krónikáinkat illetőleg levonom az eredményeket:

KÉZAI *Zuataplug*-jának korabeli magyar alakja *Svatoaplug* vagy *Svátaplug*. Ez alak a XI. század után keletkezett cseh *Svatoptluk* magyaros alakja. Az *o* helyén levő *a*, a *k* helyén levő *g* magyar hangtani sajáttság (a *k* \rightarrow *g* fejlődésre vö. GOMBOCZ, MSFOU. XXX, 173). — A XIII. századi magy. *Svatoaplug* \rightarrow *Svátaplug*-ból szabályosan továbbfejlődött magyar alak a krónikák *Svatoapolug* \rightarrow *Svátapolug* neve, s ebből keletkezett *Szatapolug* \rightarrow *Szátapolug*. — A Dubniczi Krón. *Sveti Bolug*-ja a magyar *Svatoapolug*-ból tudatos etymologizáló alakítás olyan krónikáiról részéről, a ki olyan szláv nyelvet beszélt, a melyben a 'szent', 'heilig' *sveti*-nek vagy *svätý*-nek hangzik (a horvátban a 'szent' *světi*, a tótban *svätý*). A mai magyar irodalmi nyelv *Svatoptluk* alakja újabb, a XVIII. század második felénél nem régiebb átvétel — még pedig irodalmi úton — a csehből. Ugyanígyen úton

való átvétel a XVIII. sz. második felében a csehéből a tót *Svatopluk* is (I. SEMIAN M., *Kratičké hystorické wypsánj knjzát a králů Vherských*. W Presspurku, 1786, 17 lp.). Tót alakja a névnek **Svátoplk* volna; ma a tótok félig tótul, félig csehesen *Svátoplukot* írnak.

Krónikáink egy-egy tulajdonnévnek nyelvi, filológiai magyarázatához sokszor fontos tudományos problémák is kapcsolódhatnak. Így *Svatopluk* nevéhez is. Az ilyen esetekben téves, nem szakszerű nyelvi, filológiai magyarázat többet árthat, mint használ. Ez történt *Svatopluk*nak krónikáinkban levő *Zuatapolug* neve magyarázatakor is. Egyik legjelesebb történettudósunk ugyanis a névről ezt írta: „Lehetséges, hogy a Névtelen jegyző okoskodó természetével a *topolug*-ot: a *polyák* ‚lengyel‘ jelzőnek vette vagy talán már a magyar szóbeszéd a hosszú szót megrövidítette s a névnek a *Zvan* vagy *Zuant* tartotta, mely a magyarban könnyen és természetszerűen változott át Szalánná* (I. MHK. 408). A hány szó, állítás van e nyelvi, filológiai magyarázatban, a melynek czélja volt bebizonyítani, hogy *Szalán* neve *Zuatapolug*ból változott el vagy alakítottatott át, megannyi súlyos tévedés. A fenti fejtegetések után — úgy hiszem — ez senki előtt nem kétséges.

MELICH JÁNOS.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.*

8. Az idegen szavak hangulata.

A fősorolt elvi szempontok tisztázása után rátérhetünk az idegen szavak hangulatának egyes adott esetekben való megvizsgálására.

Ha ki akarnók meríteni az idevonatkozó mondanivalókat, elő kellene vennünk az *Etymologiai Szótárt*, vagy a *Magyarító Szótárt* és minden egyes idegen szót végig kellene kísérnünk hangulati változásainak útján. Ez azonban az új *Nagy Szótár* szerkesztőjének föladata és évek munkája volna. Itt csak azokra az irányokra akarok rámutatni, a melyekben az idegen szavak hangulata mozog.

Két főiránya lehet a szavak hangulatváltozásának. Az egyik az *amelioratív*, a másik a *pejoratív* irány. Amelioratív hangulatváltozás áll elő, ha az idegen szó az átvevő nyelvben éppen idegenségénél fogva komolyabb, pathetikusabb jelentőségre tesz szert; mikor az átvevő nyelv az idegen szó hangulati színezetével magasabb erkölcsi, izlésbeli értéket akar kifejezni, mint a milyent az idegen szó az átadó nyelvben kifejezett, vagy — ha nem szükségátvételtől (*Bedürfnislehnwort* ∞ *Luxuslehnwort*) van szó — a milyent az átvevő nyelv megfelelő eredeti szava kifejez. Ennek a hangulatváltozásnak ellenkezője a pejoratív hangulatváltozás, mikor valamely fogalom az idegen hangcsoporttal való megjelölés miatt lekicsinylő, családias, mosolyra derítő színezetet kap.

Szükségesnek tartom újból (vö. MNy. XVI, 110) hangsúlyozni, hogy távol áll az ú. n. nyelvesztétikától, hogy önkényes értékeléseket vigyen bele a nyelvbe, vagy állást foglaljon egy-egy szó

* L. MNy. XVII, 202. XVIII, 18.